Олександр Баран

Дискусійні питання історії княжого Холма у творчій спадщині Володимира Січинського

У 1941 р. в Кракові побачила світ невелика монографія Володимира Січинського *Місто Холм*[1]. Її поява саме в цей час і з-під пера саме цього автора була невипадковою. З одного боку, тоді йшла боротьба між польською та українською громадами міста за володіння, зокрема, церковними спорудами (насамперед Холмським кафедральним собором), що викликало до життя численну пропагандистську літературу; з іншого – В. Січинський як особа, близька до Організації Українських Націоналістів (мельниківців), хоча і працюючи на той час у Празі, не міг залишитись осторонь тієї боротьби[2].

Книга В. Січинського про Холм, таким чином, є надзвичайно цікавим об'єктом для дослідження. Вона дозволяє побачити, як уявляли собі історію міста в українських еміграційних колах середини XX ст. Аналіз конкретної історичної інформації роботи при зіставленні з матеріалами праць попередніх дослідників дає можливість розкрити внесок вченого у вивчення середньовічної історії Холма, що і є головним завданням пропонованої статті.

Творчий доробок відомого подільського історика та мистецтвознавця не ставав об'єктом уваги дослідників в аспекті вивчення його поглядів на історію міста Холма княжих часів. Втім, життєвий та творчий шлях вченого вже тривалий час знаходиться у полі зору української історичної науки. Зокрема, у цьому зв'язку, можна виділити праці словацького вченого українського походження Миколи Мушинки[3]. У 1996 р. у Львові вийшов бібліографічний покажчик праць В. Січинського[4]. Вивченням творчості вченого займалися також Віталій Мацько, Петро Брицький, Алла Атаманенко, Галина Осєтрова та інші[5]. У запропонованій статті ми спробуємо поглянути на В. Січинського як на історика, що займався також вивченням давньої історії України, зокрема, яскраво описаного у Галицько-Волинському

---

[1] В. Січинський, *Місто Холм*, Краків 1941.

[2] М. Мушинка, *Володимир Січинський і русини-українці Східної Словаччини*, Пряшів 1995, с. 50.

[3] *Ibidem*.

[4] *Володимир Січинський. Бібліографічний покажчик*, Львів 1996.

[5] *Програма міжнародного наукового симпозіуму «Володимир Січинський – історик, мистецтвознавець, архітектор, педагог України і української діаспори (До 110-річчя видатного українського вченого)». Кам'янець-Подільський, 5–6 липня 2004 р.*, Кам'янець-Подільський 2004.

літописі міста Холма княжих часів. Сучасна схема виникнення й розвитку середньовічного Холма бере свій початок із праць Михайла Грушевського, який, ґрунтуючись на даних Галицько-Волинського літопису, відніс час його заснування до періоду діяльності тоді ще волинського князя Данила Романовича – власне до 1237 р.[6] Однак вже перше ж твердження В. Січинського про початки Холма йде врозріз із традиційною схемою.

> Початки міста Холму ховаються в глибині віків. Передісторичні знахідки свідчать, що тут була ***давня словянська оселя***. Також стародавні чужинецькі хроніки говорять, що в IV–V ст.ст. тут було місто – столиця обширного краю. Як подають наші найстарші літописи, ***Володимир Великий, поширюючи своє володіння і християнську віру, заложив тут першу церкву та й оснував єпископство*** [виділення моє – *О. Б.*][7].

Вчений не повідомляє, де він здобув таку інформацію, але фрагменти цитати вказують на запозичення, а місцями й дослівне цитування, енциклопедичної статті про Холм польського дослідника XIX ст. Ю. Бартошевича:

> ... osada [Холм – *О. Б.*] jeszcze z pogańskich czasów pochodząca, ***odwieczna siedziba słowiańska*** i od początków historyi polskiej znajoma. Jeszcze ***Włodzimierz Wielki rozszerzając*** z Kijowa władę swoją i wiarę Chrystusa, aż ku Rusi Czerwoniej, ***miał tu założyć pierwszy Kościół drewniany i nawet ustanowić biskupa obrządku wschodniego*** [виділення моє – *О. Б.*][8].

Залишаючи осторонь цілковиту недоведеність тверджень про стародавність поселення на місці Холма у поєднанні із заснуванням у ньому єпископства за часів київського князя Володимира Святославича (перелом X–XI ст.ст.) як курйозне непорозуміння, слід вказати на тезу про Холм у IV–V ст.ст. узагалі як місто і як столицю краю. Дослідник, очевидно, запозичив її від російського історика XIX ст. А. Лонгінова. Останній у праці *Червенскіе города*, відкликаючись до дослідження скандинавських саг А. Вельтмана, писав, що

---

[6] М. Грушевський, *Хронольоґія подій Галицько-Волинської літописи* [в:] *Записки наукового товариства імени Шевченка*, Львів 1901, т. 41, с. 19. Саме цей – 1237 р., прийнятий у сучасній історіографії як дата заснування Холма: І. Крип'якевич (1237), М. Котляр (1237–1238; 2. пол. 1236 – 1. пол. 1238; 1237 або 1238; 2. пол. 1236 – 1. пол. 1238), Н. Яковенко (1237) та інші (І. Крип'якевич, *Галицько-Волинське князівство. 2-е видання, із змінами і доповненнями*, Львів 1999, с. 40; Н. Котляр, *Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв.*, Киев 1985, с. 154; Idem, *Галицько-Волинський літопис XIII ст.*, Київ 1993, с. 34; Idem, *Галицько-Волинська Русь. Україна крізь віки у 15-ти т.: т. 5*, Київ 1998, с. 240; Idem, *Коментар до літопису* [в:] *Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар. За ред. чл.-кор. НАН України М. Котляра*, Київ 2002, с. 222; Н. Яковенко, *Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.*, Київ 1997, с. 73).

[7] В. Січинський, *Місто Холм*, с. 4.

[8] *Encyklopedyja Powszechna*, Warszawa 1861, t. 5, s. 203.

во всей сѣверной исторіи ничего нѣтъ славнее Холмограда, называемаго царской столицей, куда собирается великое множество пріѣзжихъ,

і далі:

Вельтманъ приводитъ и родословную князей Холмскихъ съ III по V столѣтіе, изъ коей видно, что послѣ Яровита царствовалъ въ Холмоградѣ сынъ его Владиміръ, владѣвшій кромѣ того и Польскою землею.

При цьому А. Лонгінов приписав А. Вельтману таку локалізацію Холмограда: «Вельтманъ разумѣетъ [...] подъ Холмоградомъ – г. Холмъ, Люблинской губерніи»[9].

У той же час звернення до праці А. Вельтмана показало, що вчений локалізував Холмоград скандинавських саг зовсім інакше: «Holmgard, Culmigeria, Ulmerugia, Colmisland – Холмская русь; главн. городъ Холмъ (Ulm) на Вислѣ»[10].

Ведучи далі розповідь про початки Холма, В. Січинський звернув увагу на статтю 1072 р. Никонівського літопису, де повідомляється про холмського єпископа Івана:

В XI стол. в Холмі був уже свій єпископ, як про це свідчить Ніконовський літопис під роком 1072, де оповідається про участь холмського єпископа Івана на урочистому перенесенні мощів Бориса і Гліба у Вишгороді[11].

Володимир Січинський не перший, хто вдався до цього повідомлення. Ще неназваний на ім'я автор праці *Городъ Холмъ и его древняя святыня чудотворная икона Божіей Матери*, опублікованої 1882 р., вказав на даний факт, що, на його думку, підтверджував заснування міста ще до XIII ст.[12] На це ж повідомлення вказав інший дослідник XIX ст. Григорій Хрусцевич, щоправда зауваживши, що від 1071 р. (він помилково вказує дату) до XIII ст. у писемних джерелах більше немає ніяких вказівок на існування холмської єпархії[13]. Рішуче заперечив достовірність статті 1072 р. київський історик Микола Дашкевич, віддавши перевагу свідченням Галицько-Волинського

---

[9] А. Лонгиновъ, *Червенскіе города. Историческій очеркъ, въ связи съ этнографіей и топографіей Червонной Руси*, Варшава 1885, с. 54–56.

[10] А. Вельтманъ, *Аттила и Русь IV и V вѣка. Сводъ историческихъ и народныхъ преданій*, Москва 1858, с. 75. Тобто мова йде про сучасне, розташоване на Віслі польське м. Хелмно (Chełmno), відоме в історичних джерелах також під назвою Culm: J. Długossii, *Historiae Poloniae*, Libri XII, Cracoviae 1873, t. I, s. 291.

[11] В. Січинський, *Місто Холм*, с. 4.

[12] *Городъ Холмъ и его древняя святыня чудотворная икона Божіей Матери*, Варшава 1882, с. 8. Як відомо, середина XIII ст. є загальноприйнятою в сучасній історіографії датою заснування Холма.

[13] Г. Хрусцевичъ, *Городъ Холмъ* [в:] *Памятники русской старины в западныхъ губерніяхъ*, С.-Петербургъ 1885, вып. 7: *Холмская Русь*, с. 19.

літопису[14]. Завершив дискусію Михайло Грушевський своїм авторитетом ствердивши, що до Данила Романовича, тобто до XIII ст., Холма як міста не існувало[15]. Таким чином, наполягання В. Січинського у середині XX ст. на достовірності свідчення Никонівського літопису про холмського єпископа під 1072 р. виглядає кроком назад в історіографії[16].

Наступним джерелом, яке, на думку історика, мало підтверджувати існування Холма в XI ст., стала праця польського хроніста Яна Длуґоша: «Польський історик XV стол. Длуґош пише, що в 1074 р. володів Холмом кн. Григорій»[17]. Ця згадка також має свою історіографію. Скептично до неї поставився вже М. Дашкевич[18]. Натомість Ісидор Шараневич[19], Григорій Хрусцевич[20], Антон Будилович[21] та ін. сприйняли це твердження як достовірне. Дмитро Іловайський у своїй статті про заснування Холма просто проігнорував свідчення Я. Длуґоша[22]. Вигадкою назвав Длуґошеве оповідання про Холм в XI ст. польський вчений Олександр Семкович[23]. Категорично з цього приводу висловився і М. Грушевський: «Висловлена давнійше гадка, що Холм як осада істнував ще в XI в., опирається на згадці у Длуґоша під 1074 р., але його оповіданнє по просту анахроністичне»[24]. У XX ст. панівною стала позиція М. Грушевського. Пишучи про виникнення Холма, історики спираються на традицію Галицько-Волинського літопису, повністю ігноруючи Я. Длуґоша. Отже, і в цьому випадку В. Січинський виступив як популяризатор сумнівних даних, від яких уже відмовилася сучасна йому історіографія.

Найбільший розвиток Холма дослідник пов'язував із часами Данила Романовича, коли місто стало столицею держави князя. Назагал він переказав текст Галицько-Волинського літопису, описуючи як мистецтвознавець архітектурні фундації князя. Звернемо увагу на схему розбудови міста в XIII ст., яку запропонував В. Січинський. Насамперед, відштов-

---

[14] Н. Д а ш к е в и ч ъ, *Княженіе Даніила Галицкаго по русскимъ и иностраннымъ извѣстіямъ*, Кіевъ 1873, с. 91.

[15] М. Г р у ш е в с ь к и й, *Історія України-Руси: В 11 т.*, *12 кн.*, Київ 1992, т. 2, с. 381.

[16] Докладніше про аспект дискусії щодо виникнення княжого Холма див.: О. Б а р а н, *Ранньомодерна книжна традиція про Холм XI століття* [в:] *Ruthenica*, Київ 2005, т. IV, с. 34–48.

[17] В. С і ч и н с ь к и й, *Місто Холм*, с. 5.

[18] Н. Д а ш к е в и ч ъ, *Княженіе Даніила Галицкаго*, с. 91.

[19] И. Шараневичъ, *Изслѣдованія на поли отечественной географіи и истории* [в:] *Литературный сборникъ, издаваемый Галицко-русскою матицею*, Львовъ 1869, вып. I и II, с. 69.

[20] Г. Х р у с ц е в и ч ъ, *Городъ Холмъ*, с. 8.

[21] А. Б у д и л о в и ч ъ, *Чудотворная икона пресвятой Богородицы въ г. Холме* [в:] *Памятники русской старины*, вып. 7, с. 68.

[22] Д. И л о в а й с к и й, *Даніилъ Романовичъ Галицкій и начало Холма* [в:] *Памятники русской старины*, вып. 7, с. 2.

[23] A. S e m k o w i c z, *Krytyczny rozbiór dziejów polskich Jana Długosza (do roku 1384)*, Kraków 1887, s. 130.

[24] М. Г р у ш е в с ь к и й, *Історія України-Руси*, т. 2, с. 381.

хуючись від свідчень Никонівського літопису та хроніки Я. Длуґоша, він ствердив, що «Князь Данило властиво розбудував і поширив давній Холм, а не заснував його наново»[25]. Це сталося, на думку вченого, близько 1235 р.[26], коли з'явилось «перше укріплення Холму, коли то був побудований „градець мал" і церква Івана Золотоустого»[27]. Згодом князь розширив і зміцнив місто, побудувавши більші укріплення й церкви Св. Трійці та Святих Кузьми і Дем'яна. Саме це місто змогло вистояти під час монгольської навали на західну Русь 1241 р.[28]: «Факт оборони міста перед татарами ще більше підніс значіння Холму. Сюди почали сходитися різні ремісники, мистці, майстри – сідельники, лучники, тульники і майстри обробу металів – заліза, міді і срібла»[29]. До періоду після монгольської навали дослідник відніс будівництво церкви Св. Івана(?)[30]. Наступний етап розбудови Холма він приурочив до періоду після пожежі міста 1259 р.[31]: «Після пожежі Холму 1259 р., кн. Данило знову відбудував місто, зміцнив укріплення, побудував нові церкви і між ними побудував (чи радше відбудував) кафедральну церкву Богородиці»[32]. Таким чином, В. Січинський запропонував схему розбудови Холма в чотири етапи за Данила Романовича. Перший мав місце у 1235 р.; другий – невдовзі після нього, але до монгольської навали 1241 р.; третій – після монгольської навали; і четвертий – відразу після пожежі 1259 р. Цю схему можна віднести до здобутків вченого, оскільки попередня історіогра-

---

[25] В. С і ч и н с ь к и й, *Місто Холм*, с. 5.

[26] Незважаючи на те, що на час написання праці В. Січинського про Холм уже вийшло дослідження М. Грушевського про хронологію Галицько-Волинського літопису (1901, див. поклик. 6), В. Січинський скористався хронологією Іпатіївського списку, де перша згадка про Холм (не рахуючи ретроспективної статті 1223) міститься у статті саме за 1235 р.: *Ипатьевская летопись* [в:] *Полное собрание русских летописей*, Москва 1998, т. 2, стб. 777.

[27] В. С і ч и н с ь к и й, *Місто Холм*, с. 6.

[28] Січинський помилково вказує дату 1240 р.: «Укріплення Холму були такі знамениті, що після страшної навали татар 1240 року, Холм належав до тих небагатьох українських міст, які щасливо оборонилися і не піддалися татарам»: В. С і ч и н с ь к и й, *Місто Холм*, с. 6.

[29] I d e m, *Місто Холм*, с. 6.

[30] Порівн.: «Отже перше укріплення Холму, коли то був побудований „градець мал" і церква **Івана Золотоустого** відноситься приблизно до 1235 року [виділення моє – *О. Б.*]»: I d e m, *Місто Холм*, с. 6. І на іншій сторінці: «До цього часу [після монгольської навали – *О. Б.*] відноситься також заснування кн. Данилом величавої і красної церкви **св. Івана** в Холмі, про яку літопис подає докладні відомості, дуже рідкі для того рода описів XIII століття [виділення моє – *О. Б.*]»: I d e m, *Місто Холм*, с. 7. Можливо, В. Січинський, з незрозумілих для нас причин, вважав згадану в літописі церкву Івана Златоустого та церкву св. Івана ***двома різними церквами*** і, відтак, не бачив у своїх твердженнях суперечності.

[31] Рік 1259 – дата Іпатіївського списку. Грушевський пожежу Холма під час походу на князя Данила Романовича монгольської орди Куремси «ѡ(т) ѡканьныя бабы» датує широко на 1256–1259 рр.: М. Г р у ш е в с ь к и й, *Хронольоґія події*, с. 40.

[32] В. С і ч и н с ь к и й, *Місто Холм*, с. 9.

фія мала значні труднощі із датуванням будівничої діяльності Данила Романовича в Холмі.

Ще І. Шараневич, звертаючи увагу на відверто вставне оповідання Галицько-Волинського літопису під 1223 р. («Богу же изволившу Данилъ созда градъ именемъ Холмъ»[33]), висловив припущення, що «по спаленню Холма р. 1259, сбудованый на ново Холмъ на иномъ отмѣнномъ мѣстци находился якъ оный р. 1223 Даниломъ сбудованый Холмъ»[34]. Текст літопису, звичайно, не дає підстав для таких припущень. Дашкевич вважав, що Холм був заснований у 1230 рр., перед 1240 р.[35] Іловайський припускав, що заснування міста відбулося «до нашествія татаръ, приблизительно въ 1235 г.»[36] Михайло Грушевський зазначав, що

> з порівняння вказівок Іпат. [...] виходило б, як то звичайно й приймають, що Холм Данило заснував десь в 30-х рр. (коло р. 1237); лїтописець говорить про се кілька разів, зовсїм категорично, і попросту виключає можливість здогаду, що Холм був перед тим[37].

Таким чином, уявлення В. Січинського про історію Холма княжих часів відображають погляд на історію міста, поширений в історіографії XIX ст. Цілком бездоказово він твердив про його існування ще з часів раннього середньовіччя, а також безпідставно довірився розповіді Никонівського літопису про присутність холмського єпископа Івана при перенесенні мощей Бориса і Гліба у Вишгороді 1072 р. та повідомленню Я. Длуґоша про місто під 1074 р. Важливою є чітка реконструкція на основі матеріалу Галицько-Волинського літопису процесу розбудови міста за князя Данила Романовича, що можна зарахувати головним здобутком В. Січинського у вивченні середньовічної історії Холма.

---

[33] *Ипатьевская летопись*, стб. 763.

[34] И. Шараневичъ, *Изслѣдованія*, с. 105.

[35] Н. Дашкевичъ, *Княженіе Даніила Галицкаго*, с. 90–91.

[36] Д. Иловайский, *Даніилъ Романовичъ Галицкій*, с. 2. Саме від цього автора В. Січинський, очевидно, і запозичив дату початку розбудови міста, оскільки з подальшого тексту зрозуміло, що він користувався збірником зі статтею Д. Іловайського.

[37] М. Грушевський, *Хронольоґія подій*, с. 19.